

Įrodymų teisėtumas kaip jų leistinumą sąlyga Lietuvos civiliniame procese

Vytautas Nekrošius

<https://orcid.org/0000-0002-0869-8840>

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedros profesorius

Ščecino universiteto Teisės ir administravimo fakulteto

Civilinio proceso teisės ir teisingumo sistemos informatizavimo centro profesorius

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: (+370 5) 236 6170

El. paštas: vytautas.nekrosius@tf.vu.lt

Straipsnyje, pasitelkiant lyginamąjį ir kitus mokslinio tyrimo metodus, yra analizuojama neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą civilinėje byloje problematika. Stengiamasi atsakyti į klausimą, ar galima teigti, kad Lietuvoje yra taikoma užnuodyto medžio vaisių doktrina, jeigu taip, tai kokia apimtimi.

Pagrindiniai žodžiai: užnuodyto medžio vaisių doktrina, civilinis procesas, įrodymai.

The Legality of the Evidence as a Condition of its Admissibility in Lithuanian Civil Procedure

In the article the author, using comparative as well as other methods of scientific research, analyses the issues related to the admissibility of illegally obtained evidence in civil proceedings. The author intends to answer the question of whether the doctrine of the “fruits of the poisonous tree” is applied in Lithuania and, if so, to what extent.

Keywords: fruits of the poisonous tree, civil procedure, evidence.

Įvadas

EŽTK 6 straipsnio 3 dalis (kaltinamojo teisės) iš esmės yra taikoma tik baudžiamajam procesui, tačiau pirmojoje dalyje įtvirtinta asmens teisė į teisingą teismą neabejotinai apima ir civilinį procesą. Tiesa, užtikrindamos šios teisės įgyvendinimą valstybės narės turi gana plačią diskreciją, tačiau jos privalo garantuoti konvencijoje įtvirtintų standartų laikymąsi. Teisė į teisingą teismą yra susijusi su diskriminavimo draudimu, įtvirtintu konvencijos 14 straipsnyje, bei su juo susijusiu procesinių instrumentų lygybės principu. Visų šių konvencijoje įtvirtintų garantijų tinkamas įgyvendinimas yra ypač svarbus įrodinėjimo procese, kadangi iš esmės tik nuo jo priklauso proceso baigtis. Klausimas, ar teismas turėtų atsisakyti priimti ir tirti neteisėtai gautus įrodymus ir ar tai nepažeistų asmens teisės į teisingą procesą, yra labai svarbus ir aktualus. Tačiau ne mažiau svarbi yra ir kitų žmogaus teisių, įtvirtintų konvencijoje, tinkama apsauga procese (teisė į privatus ir šeimos gyvenimo gerbimą, 8 straipsnis). Straipsnio *objektas* yra problematikos, susijusios su neteisėtai gautų įrodymų reikšme procese, analizė.

Received: 18/11/2020. **Accepted:** 22/12/2020

Copyright © 2021 Vytautas Nekrošius. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Tyrimo *tikslas* – atskleisti, kiek ir kokia apimtimi įrodymų gavimo teisėtumas kaip savarankiškas įrodymų bruožas yra privalomas Lietuvos civiliniame procese. Tyrimo *uždaviniai* – išanalizuoti Lietuvos bei pasirinktų užsienio valstybių doktriną neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą klausimu ir pateikti Lietuvoje esančios situacijos vertinimą ir siūlymų, kaip spręsti susidariusias problemas. Nagrinėjant pasirinktą temą straipsnyje yra naudojami lyginamasis, istorinis, gramatinis, sisteminis, teleologinis ir kiti mokslinio tyrimo metodai.

Neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą problematika Lietuvos civiliniame procese doktrinoje beveik nebuvo nagrinėta, išskyrus kelis dr. Ž. Terebeizos straipsnius, kurie buvo skirti labiau įrodymams vertinti, bei esamus civilinio proceso vadovėlius, kuriuose daugiausiai tiesiog apsiribojama trumpu šio įrodymų bruožo aptarimu.

1. Užnuodyto medžio vaisių doktrinos samprata ir reikšmė

Užnuodyto medžio vaisių (angl. *fruits of the poisonous tree*) doktrina atsirado JAV. Joje kalbama apie įrodymų, gautų neteisėtai, leistinumą. Šios doktrinos atstovai teigia, kad jeigu įrodymų šaltinis (medis) yra neteisėtas (užnuodytas), viskas, kas iš jo išauga (vaisius), taip pat yra neteisėta (Fruit of the Poisonous Tree, in.: law.cornell.edu/wex/fruit_of_the_poisonous_tree). Ši doktrina pirmą kartą buvo aprašyta 1920 m. byloje *Silverthorne Lumber Co. v. United States*. 1939 m. ji išplėta teisėjo F. Frankfurterio byloje *Nordone v. United States* (Bialecki, 2015, p. 202).

Tiesa, JAV yra žinomos keturios šios taisyklės išimtys (Bialecki, 2015, p. 202):

- apribojimas nėra taikomas, kai įrodymai yra gaunami sąžiningai (*bona fidei*);
- kai neteisėtas įrodymas yra gaunamas renkant byloje kitus įrodymus;
- kai neteisėtas įrodymas atsiranda neišvengiamai;
- kai neteisėtų veiksmų ir įrodymo priežastinis ryšys yra tiek silpnas, kad nesudaro pakankamo pagrindo atsisakyti šį įrodymą byloje vertinti.

Tad užnuodyto medžio vaisių doktrina iš esmės realizuojamas visuotinai žinomas teisės principas, kad iš neteisės negali atsirasti teisė. Šiuo atveju reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad įrodymų gavimo teisėtumas yra vienas iš civilinio proceso teisės doktrinoje bei teismų praktikoje išskiriamų įrodymų bruožų (Laužikas et al., p. 450–458. LAT Senato nutarimas „Dėl civilinio proceso...“, 2004). Todėl logiškai turėtų būti keliamas ir klausimas, ar informacija, kuri neatitinka vieno iš įrodymų bruožų (kuris, tiesa, yra suformuotas ne tiesiogiai įstatyme, bet doktrinoje ir teismų praktikoje), gali būti byloje pripažįstama įrodymu? Šiame straipsnyje nebus kalbama apie „vaisių“ leistinumą, nes kol kas Lietuvos civilinio proceso doktrinoje dar net neatsakyta į klausimą, kaip yra su paties „užnuodyto medžio“ situacija. Tad pirmiausiai panagrinėsime būtent ją.

2. Neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą – lyginamieji aspektai

Kokia apimtimi įrodymų teisėto gavimo reikalavimas turi būti taikomas civiliniame procese, diskusijų ir ginčų esama tiek Lietuvos, tiek ir kitų valstybių doktrinose ir teismų praktikoje. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) (civilinėje byloje Nr. e3K-3-230-611/2018) 2018 m. birželio 13 d. nutartyje konstatavo, kad „teismų praktikoje garso įrašas pripažintas leistina įrodinėjimo priemone tuo atveju, kai šalis siejo paskolos santykiai, skolininkas skolą yra grąžinęs, tačiau kita šalis šios aplinkybės nepripažįsta. Garso įrašo darymas to ginčo teisiškai reikšmingoms aplinkybėms teisingai nustatyti, kai pokalbyje dėl skolos grąžinimo dalyvauja abi sandorio šalys, teismų jurisprudencijoje pripažįstamas

teisėtu įrodymų rinkimu, nes dviejų privačių asmenų civilinio ginčo aplinkybės nelaikytinos šių asmenų privatus gyvenimo aplinkybėmis (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-412/2010)“.

Iš pateiktos citatos matyti, kad LAT iš esmės vengia spręsti neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą problema, nes argumentas, kad įrašo darymas nelaikytinas privataus gyvenimo aplinkybių fiksavimu, mažų mažiausiai yra silpnokas. 1999 m. spalio 10–21 d. nutarime Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas suformulavo teisės į privatumą sampratą, pagal kurią „ši teisė apima privatų, šeimos ir namų gyvenimą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, garbę ir reputaciją, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ir surinktą informaciją ir kt.“. 2000 m. gegužės 8 d. nutarime ši samprata yra papildoma, numatant, kad „privatus gyvenimo teisinė samprata siejama su asmens būseną, kai asmuo gali tikėtis privatumo, su jo teisėtai privataus gyvenimo lūkesčiais“. Pakanka užduoti klausimą, ar privatus dviejų asmenų pokalbis yra privataus gyvenimo dalis ir ar bet kuris iš pokalbio dalyvių gali tikėtis privatumo, kad įsitikintume, jog kalbama apie asmens privatų gyvenimą. Todėl pavartota LAT argumentacija atidėjo problemos sprendimą šioje konkrečioje situacijoje, tačiau jos jokių būdu neišsprendė. Galimų situacijų yra daugiau nei pakankamai – slapta daromi įrašai ar nuotraukos privačiame būste; slaptas duomenų iš kompiuterio paėmimas ir pan.

Iš pateiktos citatos natūraliai kyla klausimas, koks įrodymas turėtų būti laikomas neteisėtu. Plačiau požiūriu įrodymas turėtų būti laikomas gautu pažeidžiant įstatymų nustatytą tvarką, jeigu buvo gautas pažeidžiant materialines ar procesines teisės normas. Savo ruožtu reikėtų klausti, ar kiekvienas įstatymų nustatytos tvarkos renkant įrodymus pažeidimas turi lemti teismo atsisakymą priimti įrodymą?

Civilinio proceso teisės mokslo doktrinoje ir teismų praktikoje ši problema sprendžiama įvairiai, nes šiuo atveju susiduria du principai – materialios tiesos nustatymo byloje ir proceso dalyvių veiklos teisėtumo. Požiūris, kad materialios tiesos nustatymas yra proceso prioritetinis tikslas, todėl neteisėtų įrodymų priėmimas nėra problema, šiandien jau nėra plačiai atstovaujamas (Rosenberg, 2004, p. 747). Savo korekcijų šioje teorijoje įnešė žmogaus teisių plėtra po Antrojo pasaulinio karo. Lygiai taip pat Europoje neišgalėjo požiūris, kad kiekvienas neteisėtai gautas įrodymas neturėtų būti priimamas ir vertinamas byloje (Rosenberg, 2004, p. 747). Vyraujančia reikėtų pripažinti nuomonę, kad tiek tiesos nustatymas byloje, tiek ir įrodymų teisėtumas turi būti derinami (Roszczyńska, 2016, p. 399). Tai reiškia, kad leisti ar ne byloje pateikti neteisėtai gautą įrodymą, teismas turi nuspręsti kiekvienu konkrečiu atveju, įvertinęs tos bylos ir įrodymų gavimo aplinkybes (Roszczyńska, 2016, p. 405). Kad ir kaip būtų, bendro, visoms ar daugumai Europos valstybių šios problemos sprendimo būdo kol kas nėra ir paskirų valstybių praktika yra gana skirtinga.

Pavyzdžiui, Vokietijos ZPO tiesiogiai neatsakoma į klausimą, kokiais atvejais teismas gali atsisakyti vertinti įrodymus, tačiau teismo diskrecija turi tam tikras ribas, kurios yra brėžiamos atsižvelgiant į konstitucinį teisės būti išklausytam principą, pagal kurį, iš esmės kiekvienas bylai svarbus įrodymas turėtų būti priimtas, nebent atitinkamos išimtys yra grindžiamos procesine teise (Ullenboom, 2020, p. 104). Todėl neteisėtai surinkti ir teismui pateikti įrodymai nėra automatiškai nevertinami. Vertinti ar ne pateiktą neteisėtai gautą įrodymą, teismas sprendžia vadovaudamasis ginamų interesų ir gėrių apsaugos derinimo taisykle. Pripažįstama, kad įrodymas negali būti teismo priimtas ir vertinamas, jeigu jį renkant buvo tiesiogiai pažeistos konstitucinės žmogaus teisės. Todėl teismas Vokietijoje nevertins, pavyzdžiui, įrodymų, gautų slapta darant asmens pokalbio įrašą namuose; slapta padaryto DNR testo tėvystei nustatyti; slapta iš asmens dienoraščio surinktos informacijos ar asmens judėjimo žemėlapiu, sudaryto slapta įmontavus GPS navigatorių automobilyje, ir pan. Kita vertus, leistinu yra pripažįstamas autoįvykio įrašas, padarytas autoregistratoriumi (Ullenboom, 2020, p. 111). Vokietijos teismų praktika skiria intymią, privačią ir socialinę asmens gyvenimo sritis. Intymaus asmens gyvenimo pažeidimas

dažniausiai reiškia, kad įrodymas yra neleidžiamas. Privataus gyvenimo sričiai (sutuoktinių komunikavimas, asmens sveikata) taip pat yra taikomi aukšti apsaugos standartai. Tuo tarpu socialinė asmens gyvenimo sritis apima tas sritis, kurios yra prieinamos kiekvienam asmeniui (pvz., dalyvavimas viešuose renginiuose). Teismui pateikiami neteisėtai gauti įrodymai apie asmens intymų ar privatų gyvenimą neturėtų būti leidžiami, o įrodymai iš socialinio gyvenimo – turėtų būti leidžiami (Segger, 2019, p. 385).

Šveicarijos CPK 152 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad neteisėtai gauti įrodymai civilinėje byloje gali būti priimami ir tiriami tik išimtiniais atvejais, jeigu faktinėms aplinkybėms patvirtinti ar paneigti neįmanoma gauti kitų įrodymų ir tiesos nustatymo tikslas byloje yra vyraujantis. Bet kokių atveju svarbiausių asmens teisių apsauga nusveria tiesos nustatymo tikslą (Spuehler *et al.*, 2010, p. 240).

Austrijoje laikomasi pozicijos, kad neteisėtai gautas įrodymas neturi būti teismo priimamas ir vertinamas byloje, jeigu jį gaunant buvo padarytas nusikaltimas arba pažeistos svarbiausios Konstitucijos ginamos žmogaus teisės (Rechberger *et al.*, 2003, p. 344). Panašaus reguliavimo yra laikomasi ir Estijos CPK, kurio 238 straipsnio 3 dalies 1 punkte numatyta, kad teismas gali atsisakyti priimti įrodymą, jeigu įrodymas yra gautas nusikalstamu būdu arba pažeidžiant pagrindines žmogaus teises (Code of civil procedure, 2013).

Kalbant apie įrodymų gavimą nusikalstamu būdu, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šiam būdu konstatuoti nėra būtinas šių aplinkybę patvirtinantis ir įsiteisėjęs savarankiškas teismo nuosprendis, nes šiuo atveju nėra kalbama apie nusikaltimo konstatavimą. Tiesiog, jeigu nagrinėjantis bylą teismas konstatuoja, kad šalis pavogė iš proceso dalyvio kokį nors įrodymą (pvz., dokumentą), tai ir bus pagrindas teigti, jog šis įrodymas yra gautas nusikalstamu būdu. Kitoks požiūris padarytų šio pagrindo egzistavimą beprasmį, kadangi be galo užvilktų bylos nagrinėjimą.

Prancūzijoje 2012 m. Cour de Cassation suformulavo taisyklę, kad jeigu šaliai konkretus įrodymas yra neišvengiamai būtinas, teismas neturėtų atsisakyti jo priimti ir tirti, motyvuodamas asmens privataus gyvenimo apsauga, kol neįvertino, kiek tokio įrodymo priėmimas pažeis trečiųjų asmenų teises (Scherpe, 2016, p. 163).

Tad visose minėtose valstybėse nėra absoliutaus neteisėtai gautų įrodymų pateikimo teismui draudimo, tačiau visose jose tokie įrodymai nėra leidžiami, jeigu jie gauti pažeidžiant svarbiausias konstitucines žmogaus teises.

3. Situacija Lietuvoje

Minėta, kad Lietuvos civilinio proceso teisės doktrinoje įrodymų gavimas įstatymų nustatyta tvarka yra vienas iš informacijos pripažinimo įrodymu privalomų bruožų. Vis dėlto CPK nėra taisyklių, iš kurių būtų galima daryti vienintelę išvadą, kad neteisėtai surinkta informacija negali būti pripažįstama įrodymu. Greičiau būtų galima teigti atvirkščiai, kad CPK 177 straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtintoje įrodymų sąvokoje nėra net užuominos apie tai, kad informacija turi būti gauta teisėtai. Pagal legalią įrodymų sąvoką *įrodymais civilinėje byloje yra bet kokie faktiniai duomenys, kuriais remdamasis teismas įstatymų nustatyta tvarka konstatuoja, kad yra aplinkybių, grindžiančių šalių reikalavimus ir atskirtimus, ir kitokių aplinkybių, turinčių reikšmės bylai teisingai išspręsti, arba kad jų nėra*. Apibrėžime vartojama nuoroda į „įstatymų nustatytą tvarką“ yra nekonkreči ir gali būti aiškinama gana įvairiai – tiek kaip nukreipianti į įrodymų vertinimo, tiek ir į jų tyrimo tvarką. Kitaip tariant, čia labiau kalbama apie teismo elgesį su įrodymais procese, o ne apie įrodymų surinkimo ir gavimo sąlygas. Šiokio tokio aiškumo gali suteikti to paties straipsnio antroji dalis, kurioje yra pateikiamas pavyzdinis įrodinėjimo priemonių sąrašas, o kalbant apie vaizdo ir garso įrašus nurodoma, kad jie turi būti padaryti nepažeidžiant įstatymų. Šiuo atveju kyla logiškas klausimas, ar šis teisėtumo reikalavimas yra keliamas tik vaizdo ir garso įrašams, ar ir kitiems

įrodymams. Reikėtų pripažinti, kad būtų labai keista, jeigu teisėtumo reikalavimas būtų keliamas tik vienai įrodinėjimo priemonei. Akivaizdu, kad tiek liudytojų parodymai, tiek eksperto išvada ar rašytiniai įrodymai turi būti gaunami taip pat teisėtai, nes to reikalaujama ne tik remiantis bendru teisėtumo, bet ir įrodymų lygybės bei proceso formalizmo (pagal kurį, visi procesiniai veiksmai turi būti atliekami griežtai vadovaujantis procesinių teisės normų reikalavimais) principais. Tad visiškai teisinga ir logiška mums atrodo tiek civilinio proceso doktrinoje, tiek ir teismų praktikoje pripažinta taisyklė, kad vienas iš keturių įrodymų bruožų yra jų surinkimas nepažeidžiant įstatymų reikalavimų.

Kitas klausimas, kokių bus procesinių padarinių, jeigu teismui yra pateikiama informacija, surinkta pažeidžiant teisėtumo reikalavimą? Atsakymas į šį klausimą turi būti pateikiamas keliais aspektais. Pirmia, turėtų būti atsakyta į klausimą, kaip turėtų elgtis teismas (priimti ar atsisakyti priimti įrodymą), kai yra pažeidžiama specialiaame įstatyme nustatyta to įrodymo gavimo ir naudojimo tvarka. Ypač aktuali šiuo požiūriu atrodo baudžiamojo proceso tvarka gautų įrodymų panaudojimo civiliniame procese galimybė. Jeigu, pavyzdžiui, įrodymai yra surinkti vadovaujantis Kriminalinės žvalgybos įstatymu, tiriant konkrečią baudžiamąją bylą, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad šis įstatymas yra viešosios teisės aktas, todėl visos jame įtvirtintos normos yra *ius cogens* (imperatyvios), o teisėtu gali būti laikomas tik toks elgesys, kuris kaip leidžiamas yra nurodomas šiame įstatyme. Šią išvadą patvirtino ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2019 m. balandžio 18 d. nutarime, byloje Nr. KT13-N5/2019. Nutarime teigiama, kad „atitinkamos valstybės institucijos, *inter alia*, subjektai, įgalioti vykdyti tarnybinio nusižengimo tyrimą ir taikyti tarnybinės nuobaudas, gavę minėtą informaciją, turi imtis visų įmanomų priemonių, kad būtų apsaugotos asmens, kurio atžvilgiu kriminalinės žvalgybos rinkta informacija buvo perduota jo tarnybinio nusižengimo tyrimui, teisės ir teisėti interesai, taip pat turi užtikrinti tokios perduotos išslaptintos kriminalinės žvalgybos informacijos apsaugą nuo, be kita ko, nepagrįsto jos platinimo (skleidimo) ir garantuoti šios informacijos panaudojimą tik specialiu KŽĮ nustatytu tikslu – būtent korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų požymių turinčių tarnybinių nusižengimų tyrimui“.

Atsižvelgiant į nurodytus motyvus, turi būti daroma vienintelė išvada, kad jeigu baudžiamojo proceso metu įstatymo nustatyta tvarka yra surenkama tam tikra informacija, tai kitais tikslais ji gali būti naudojama tik įstatymo numatytais atvejais. Kitoks tokiu būdu surinktos informacijos panaudojimas yra neteisėtas ir negalimas.

Kita sritis, su kuria dažnai susiduriama renkant įrodymus civilinėje byloje, – konstitucinė asmens teisė į privatumą. Konstitucinis Teismas savo doktrinoje gana aiškiai pasisakė apie šios teisės apsaugos būtinumą.

2011 m. birželio 9 d. nutarime konstatuojama: „Konstitucijos 22 straipsnio normose įtvirtintas žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumas suponuoja asmens teisę į privatumą. Žmogaus teisė į privatumą apima asmeninio, šeimos ir namų gyvenimo, garbės ir reputacijos neliečiamumą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kt. (Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2002 m. rugsėjo 19 d., 2002 m. spalio 23 d. nutarimai). Iš Konstitucijos, *inter alia*, jos 22 straipsnio, 25 straipsnio 3 dalies nuostatų įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad teikiant valstybės ir savivaldybių institucijų turimą informaciją būtų užtikrintas žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumas, kitos Konstitucijos saugomos vertybės.

2016 m. birželio 27 d. nutarime papildomai pasisakoma, kad „įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsimosi į jo garbę ir orumą“. Ši Konstitucijos nuostata yra viena iš svarbiausių asmens privataus gyvenimo neliečiamybės garantijų: ja asmens privatus gyvenimas saugomas nuo valstybės, kitų institucijų, jų pareigūnų, kitų asmenų neteisėto kišimosi (2002 m. rugsėjo 19 d., 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimai); savavališkai ir

neteisėtai kišantis į žmogaus privatų gyvenimą kartu yra kėsinamasi į jo garbę bei orumą (*inter alia*, 1999 m. spalio 21 d., 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimai); nusikalstamą veiką padaręs asmuo neturi ir negali tikėtis, kad jo privatus gyvenimas bus saugomas lygiai taip pat, kaip ir asmenų, kurie nepažeidžia įstatymų (*inter alia*, 2003 m. kovo 24 d., 2015 m. vasario 26 d. nutarimai)“.

Tad jeigu, kaip teigiama Konstitucinio Teismo doktrinoje (kuri yra neatsiejama Konstitucijos dalis), teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeiminių gyvenimą, bet kokios neteisėtai gautos tokio pobūdžio informacijos pateikimas teismui turi būti nepriimtinas. Aišku, tokia pozicija suformuoja du svarbius klausimus: pirma, kaip šiuo atveju yra dėl materialios tiesos nustatymo tikslo civilinėje byloje, ir antra, kaip teismas turėtų elgtis, jeigu kitaip įrodymų, pagrindžiančių esminę bylos aplinkybę, gauti yra neįmanoma?

4. Neteisėtai surinktų įrodymų leistinumas ir materialios tiesos nustatymo tikslas civiliniame procese

Visų pirma aptarkime tiesos nustatymą kaip galutinį ir prioritetinį civilinės bylos nagrinėjimo tikslą. Ar 2006 m. rugsėjo 21 d. KT nutarime išsakyta mintis, kad „konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo tik teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas. Konstitucinė teisingumo samprata suponuoja ne tik formalų, nominalų teismo vykdomą teisingumą, ne tik išorinę teismo vykdomo teisingumo regimybę, bet – svarbiausia – tokius teismo sprendimus, kurie savo turiniu nėra neteisingi. Vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra tas teisingumas, kurį įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija“.

LR CPK parengtas vadovaujantis socialinio civilinio proceso idėjomis. Šios mokyklos pradininkas Austrijos teisingumo ministras F. Kleinas apie tiesos nustatymą civiliniame procese rašė, kad „vienu iš civilinio proceso tikslų yra sukurti tinkamas sąlygas tam, kad procese galėtų būti priimtas teisingas sprendimas“ (Klein *et al.*, 1927, p. 199).

Tiesa, materialios tiesos kriterijų atitinkančio sprendimo priėmimas yra tik vienas iš socialinio civilinio proceso tikslų, kuris, drįsčiau teigti, toli gražu nėra pats svarbiausias. Ne mažiau svarbūs yra ir socialinio civilinio proceso ekonomiškumo, proceso koncentruotumo bei žmogaus teisių apsaugos ir teisėtumo užtikrinimo tikslai. Kaip teisingai teigė F. Kleinas, „veiksmai ir rezultatas, priemonės ir tikslai procese turi būti teisingame santykiyje vienas kito atžvilgiu“ (Klein *et al.*, 1927, p. 194). Į visus šiuos tikslus yra atsižvelgiama ir Lietuvos CPK 2 straipsnyje, kuriame yra įvardijami civilinio proceso tikslai. Šalia civilinių teisinių santykių subjektų pažeistų materialinių subjektinių teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimo čia įvardijamas ir kitas tikslas – būtinybė kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp šalių. Be to, CPK 7 straipsnio 2 dalyje, kurioje įtvirtinama šalies pareiga rūpintis proceso skatiniu, jos sudedamoji dalis yra draudimas piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis. LAT yra išaiškinęs, kad „piktnaudžiavimas yra ne tik tada, kai veiksmas sukelia materialinę žalą, bet ir tada, kai kenkia teisei sistemai, objektyviai neatitinka sąžiningo elgesio standartų. Neigiami piktnaudžiavimo padariniai gali pasireikšti ne tik turine žala, bet ir normalios proceso eigos sutrikdymu, dėl kurio, pavyzdžiui, tenka atidėti teismo posėdį ar padaryti pertrauką, nepateisinamu teismo ir šalių laiko eikvojimu svarstant piktnaudžiaujant teise pateiktus prašymus, byloje dalyvaujančio asmens neigiamais išgyvenimais ir kita jo neturine žala, atsirandančia dėl procesinio piktnaudžiavimo. Todėl toks elgesys negali būti toleruojamas nepriklausomai nuo juo padaromos žalos pobūdžio“ (civilinė byla Nr. 3K-3-256-915/2016). Tad jeigu susiduriama su akivaizdžiu piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis faktu, kartais tenka paaukoti materialios tiesos nustatymo tikslą procese (sprendimo už akių priėmimas, teismo teisė atsakyti

priimti pavėluotai pateiktus įrodymus ir pan.). Materialios tiesos nustatymo tikslas nėra prioritetinis ir tais atvejais, kai procese sudaroma taikos sutartis. Galima pasakyti dar daugiau – taikos sutarties tarp ginčo šalių sudarymas yra akivaizdžiai prioritetinis tikslas pagal santykį su materialios tiesos nustatymu (Nekrošius, 2004, p. 11–16). Atsižvelgiant į formalizmo principo turinį, galima drąsiai teigti, kad teisėtu bus pripažįstamas tik toks teismo sprendimas, kuris priimamas nepažeidžiant svarbiausių procesinių šalių teisių (šią išvadą vienareikšmiškai patvirtina ir CPK 329 straipsnio 2 dalyje įtvirtinti absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai).

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad sprendimo, atitinkančio materialios tiesos kriterijų, byloje priėmimas toli gražu nėra svarbiausias proceso tikslas. Todėl šiuo tikslu negali būti pateisinami ir ginčo šalių ar teismo veiksmai, kuriais iš esmės yra legitimuojamas bet koks Lietuvos Respublikos Konstitucijos saugomų žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas. Argumentas, kad bet koks neteisėtai gautas įrodymas turėtų būti priimamas byloje, jeigu tai padės nustatyti materialią tiesą, šurkščiai pažeistų civilinio proceso tikslų derinimo principą, nes įstatymo viršenybė ir teisėtumas šiuo atveju būtų praktiškai paneigti.

5. Galimi sprendimo variantai

Tad koks turėtų būti elgesio su neteisėtai gautais įrodymais civilinėje byloje standartas? Be tam tikrų vertybinių sąvokų čia niekaip neapsisiesime ir tai pirmiausiai lemia pačios civilinės teisės prigimtis. Absoliuti dauguma civilinės teisės normų priskiriamos *ius dispositum* kategorijai (jos taikomos tik tokiu atveju, jeigu šalys nesusitarė dėl kitokio elgesio), todėl civilinių teisių santykių dalyvių teisė susitarti dėl tarp jų kylančių civilinių teisių ir pareigų turinio yra gana plati ir bet kokių atveju daug platesnė nei, pavyzdžiui, administracinėje ar baudžiamajoje teisėje. Atsižvelgiant į tai, jau pačiose civilinės teisės normose yra gausu vertinamųjų kriterijų. Pavyzdžiui, CK 1.5 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad civilinių teisių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, privalo veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus. Be šių, Civiliniame kodekse rasime ir kitų vertinamųjų kriterijų, pavyzdžiui, vidutinis žmogus, geras šeimininkas ir pan. Tad pats civilinės teisės dispozityvumas suponuoja poreikį, kad jos tinkamą įgyvendinimą užtikrinanti civilinio proceso teisė taip pat sudarytų palankias sąlygas teismui laisviau nei baudžiamajame ar administraciniame procese vertinti ginčo šalių elgesį. Kitaip tariant, civilinio proceso formalizmo ribos turi būti liberalesnės. Iš čia ir aptartas daugelyje valstybių egzistuojantis lankstesnis požiūris į neteisėtai gautų įrodymų leistinumą civilinėje byloje.

Požiūrio, kad įrodymo gavimo teisėtumas apskritai neturi jokios įtakos jo leistinumui, šalininkai gali teigti, kad CPK numato vienintelį ribojimą, numatytą CPK 329 straipsnio 1 dalyje, kurioje teigiama, kad procesinės teisės normų pažeidimas ar netinkamas jų pritaikymas gali būti pagrindas panaikinti sprendimą tik tada, jeigu dėl šio pažeidimo galėjo būti neteisingai išspręsta byla. Aiškinant šią normą būtina atsižvelgti į keletą dalykų. Pirma, jokia CPK nuostata neturėtų būti aiškinama izoliuotai nuo bendrojo CPK konteksto. Aiškinant vieną ar kitą įstatymo nuostatą būtina atsižvelgti ne tik į CPK visumą ir sistemą, bet ir į Konstitucijoje bei EŽTK įtvirtintas žmogaus teises ir jų apsaugos būtinumą. Antra, šioje CPK nuostatoje yra kalbama išimtinai apie procesinių (siaurąja prasme) normų, t. y. tų, kurios įtvirtintos CPK ar kituose procesiniuose įstatymuose, pažeidimo padarinius. Tuo tarpu kalbėdami apie neteisėtai įrodymų rinkimą, turime omenyje ne tik ginčijamų civilinių teisių santykių dalyvių procesinę veiklą. Ir trečia, būtinumas apsaugoti pagrindines žmogaus teises, įtvirtintas tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, tiek ir EŽTK, suponuoja požiūrį, kad negali būti pateisinta bet kokio pobūdžio neteisėta

procesinė ar su ja susijusi veikla šalims siekiant gauti įrodymų byloje, kadangi demokratinėje teisinėje valstybėje negali būti pateisinamas principo – tikslas pateisina priemones – naudojimas.

Nors CPK tiesiogiai ir nereguliuoja neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą klausimų, tačiau, kaip matyti tiek iš pateiktų užsienio valstybių pavyzdžių, tiek ir iš kitų paminėtų argumentų, problema egzistuoja ir turi būti sprendžiama. Tai galima padaryti tiek pasitelkus teismų praktiką (atitinkamai išaiškinant įrodymų leistinumą taisyklę), tiek ir pakeičiant CPK. Kuris problemos šalinimo būdas bus pasirinktas, nėra tiek svarbu. Kur kas svarbiau išspręsti šią problemą.

Išvada

Vadovaujantis pažangia užsienio valstybių patirtimi, siūlytina neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą problemai spręsti pasitelkti proporcingumo taisyklę ir vadovautis nuostata, kad teismas turėtų atsisakyti priimti įrodymą, jeigu jis yra gautas nusikalstamu būdu arba pažeidžiant pagrindines žmogaus teises. Visada neteisėtai gautas įrodymas neturėtų būti leistinas, jeigu jį neteisėtai gaunant buvo pažeista asmens intymaus gyvenimo apsauga.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija. TAR, 1992-10-25, Nr. 33-1004.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. TAR, 2002-02-28, Nr. 162435.

Specialioji literatūra

Bialecki, M. (2015). Doktryna „Owoców zatrutego drzewa“ /Fruits of the poisonous tree/ w postępowaniu cywilnym. In: *Współczesne problemy postępowania cywilnego*. Red. Kinga Flaga Gieruszyńska Toruń.

Klein, F.; Engel, F. (1927). *Der Zivilprozess Oesterreichs*. Mannheim.

Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. (2003). *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia.

Nekrošius, V. (2004). Civilinio proceso tikslai: nustatyti tiesą ar sutaikyti šalis? Iš: *Civilinio proceso pirmosios instancijos teisme reforma Baltijos jūros regiono valstybėse ir Centrinėje Europoje*. Vilnius.

Rechberger, W. H.; Simotta, D. A. (2003). *Grundriss des oesterreichischen Zivilprozessrechts*. Wien: Manz.

Rosenberg, L. (2004). *Zivilprozessrecht*. Muenchen: C.H. Beck Verlag.

Roszczyńska, K. G. (2016). Ograniczenia dopuszczalności dowodów nielegalnych w postępowaniu cywilnym – granica czy fundament dążenia do prawdy w postępowaniu cywilnym. *Polski proces cywilny*, 3(24).

Scherpe, J. C. (2016). Recht auf Beweis und Beibringungsgrundsatz im Zivilprozess; ZPP 129 Band, Heft 2.

Spuehler, K.; Dolge, A.; Gehri, M. (2010). *Schweizerisches Zivilprozessrecht*. Bern: Staempfli Verlag AG.

Segger, S. Beweisverbote zwischen Abwaegungsrahmen und prozessualer Schutzzwecklehre: Lauschzeugen, Dash-Cams, (GPS-) Daten und Urkunden. ZPP 132 Band Heft 3 2019.

Ullenboom, D. Die Ablehnung von Beweisantraegen im Zivilprozess; ZPP 133 Band, Heft 1, 2020.

Praktinė medžiaga

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999-10-21 nutarimas; bylos Nr. 14/98.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000-05-08 nutarimas; bylos Nr. 12/99-27/99-1/2000-2/2000.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-09-21 nutarimas; bylos Nr. 35/03-11/06.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011-06-09 nutarimas, bylos Nr. 12/2008-45/2009.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016-06-27 nutarimas, bylos Nr. 3/2015-13/2015-15/2015.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019-04-18 nutarimas, bylos Nr. KT13-N5/2019.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas „Dėl Civilinio proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ (2004). *Teismų praktika*, 22, Vilnius.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-412/2010. Code of Civil Procedure. In.: riigiteataja.ee; translation published 13.12.2013.

The Legality of the Evidence as a Condition of its Admissibility in Lithuanian Civil Procedure

Vytautas Nekrošius

(Vilnius University)

(Szczecin University)

S u m m a r y

Article 6 (3) (the rights of the defence) of the European Convention on Human Rights (hereinafter – ECHR) is normally applied in criminal proceedings. The right to a fair trial, as enshrined in the first part of the abovementioned article 6, on the other hand, without a doubt also covers civil proceedings. Even though the member states of the ECHR enjoy a rather wide discretion when it comes to ensuring the implementation of the latter right, they are still obliged to guarantee that the standards foreseen in the ECHR are met. The right to a fair trial is associated with the prohibition of discrimination, as foreseen in article 14 of the ECHR, as well as the principle of equality of arms in court proceedings. A proper implementation of all these guarantees is of crucial importance during the exploration of evidence, as the outcome of the whole proceeding essentially depends on this phase. Therefore, the questions of whether the court should refuse to admit and explore illegally obtained evidence and if such behaviour would not infringe the right to a fair trial are both important and relevant. However, a proper protection of other human rights enshrined in the ECHR (e. g. the right to respect for private and family life, Article 8) is no less important. The object of this article is the analysis of the issues related to the implications of illegally obtained evidence in the proceedings.

These issues are tackled in different ways in civil procedure's legal doctrine and case law. Such a situation arises mainly because two principles confront in this instance: the search for the material truth in a particular case and the legitimacy of the parties' actions. The attitude that the determination of the material truth is the highest priority of the process and therefore admittance of illegally obtained evidence should not be a problem in itself, is no longer widely supported. The development of human rights after the WWII made some corrections to this theory. An approach that all illegally obtained evidence should not be added to the case and evaluated has not gained a foothold as well. An approach that both the establishment of material truth and legality of evidence should be balanced, is the prevailing one. It means that, in order to decide whether to admit an illegally obtained evidence in a given case, the court should make a case by case decision, taking into account the circumstance of the case and the way the evidence was obtained. In any case, there is no single approach on how to solve this problem that could be applied in all or at least the majority of European countries. Moreover, the models applied in different countries are rather different.

The research carried out allows to come to a conclusion that even though neither the Code of Civil Procedure nor the case law directly address the questions of illegally obtained evidence, there is no question that the problem even exists. Recommendations are made in the article to follow the progressive practice of some foreign countries and solve this problem by adhering to the provision that the court should refuse to admit evidence if it was obtained through criminal activities or infringements of fundamental human rights, all the while taking into account the rule of proportionality. In any case, evidence obtained in violation of a person's right to the protection of their private life shall not be admitted.

Įrodymų teisėtumas kaip jų leistinumo sąlyga Lietuvos civiliniame procese

Vytautas Nekrošius

(Vilniaus universitetas)

(Ščecino universitetas, Lenkija)

S a n t r a u k a

EŽTK 6 straipsnio 3 dalis (kaltinamojo teisės) iš esmės yra taikoma tik baudžiamajam procesui, o šios konvencijos pirmojoje dalyje įtvirtinta asmens teisė į teisingą teismą neabejotinai apima ir civilinį procesą. Tiesa, užtikrinamos šios teisės įgyvendinimą valstybės narės turi gana plačią diskreciją, tačiau jos privalo užtikrinti konvencijoje įtvirtintų standartų laikymąsi. Teisė į teisingą teismą yra susijusi su diskriminavimo draudimu, įtvirtintu konvencijos 14 straipsnyje bei su juo susijusių procesinių instrumentų lygybės principu. Visų šių konvencijoje įtvirtintų garantijų tinkamas įgyvendinimas yra ypač svarbus įrodinėjimo procese, kadangi iš esmės tik nuo jo priklauso proceso baigtis. Klausimas, ar teismas turėtų atsisakyti priimti ir tirti neteisėtai gautus įrodymus ir ar tai nepažeistų asmens teisės į teisingą procesą, yra labai svarbus ir aktualus. Tačiau ne mažiau svarbi yra ir kitų žmogaus teisių, įtvirtintų konvencijoje, tinkama apsauga procese (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, 8 straipsnis). Straipsnio dalykas yra problematikos, susijusios su neteisėtai gautų įrodymų reikšme procese, analizė.

Civilinio proceso teisės mokslo doktrinoje ir teismų praktikoje ši problema sprendžiama įvairiai, nes šiuo atveju susiduria du principai – materialios tiesos nustatymo byloje ir proceso dalyvių veiklos teisėtumo. Požiūris, kad materialios tiesos nustatymas yra proceso prioritetinis tikslas, todėl neteisėtų įrodymų priėmimas nėra problema, šiandien jau nėra plačiai atstovaujamas. Savo korekcijų į šią teoriją įnešė žmogaus teisių plėtra po Antrojo pasaulinio karo. Lygiai taip pat Europoje neįsigalėjo požiūris, kad bet koks neteisėtai gautas įrodymas neturėtų būti priimamas ir vertinamas byloje. Vyraujančia reikėtų pripažinti nuomonę, kad tiek tiesos nustatymas byloje, tiek ir įrodymų teisėtumas turi būti derinami. Tai reiškia, kad leisti ar ne konkrečioje byloje pateikti neteisėtai gautą įrodymą, teismas turi nuspręsti kiekvienu konkrečiu atveju, įvertinęs tos bylos ir įrodymų gavimo aplinkybes. Kad ir kaip būtų, bendro, visoms ar daugumai Europos valstybių šios problemos sprendimo būdo kol kas nėra ir paskirų valstybių praktika yra gana skirtinga.

Atliktas tyrimas leidžia daryti išvadą, kad nors Lietuvos CPK (kaip ir teismų praktika) tiesiogiai ir nesprendžia neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą klausimų, tačiau problema neabejotinai egzistuoja. Vadovaujantis pažangia užsienio valstybių patirtimi, straipsnyje siūloma neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą problemai spręsti pasitelkti proporcingumo taisyklę ir vadovautis nuostata, kad teismas turėtų atsisakyti priimti įrodymą, jeigu jis yra gautas nusikalstamu būdu arba pažeidžiant pagrindines žmogaus teises. Bet kokių atveju neteisėtai gautas įrodymas neturėtų būti leistinas, jeigu jį neteisėtai renkant buvo pažeista asmens intymaus gyvenimo apsauga.

Vytautas Nekrošius yra profesorius ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros vedėjas. Jis taip pat yra tikrasis Lietuvos mokslų akademijos narys. Svarbiausi moksliniai interesai ir tyrimų sritys – civilinis procesas, alternatyvūs ginčų sprendimo būdai, romėnų teisė.

Vytautas Nekrošius is a professor and head of the Private Law Department at Vilnius University, Faculty of Law. He is a member of the Lithuanian Academy of Sciences. He is a member of a committee to supervise the Code of Civil Procedure in Lithuania. His main research interests and areas of research include civil procedure, alternative dispute resolution, and Roman law.